

KONGRESI, SIMPOZIJI, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE

SIMPOZIJI O ČAROVNIŠKIH PROCESIH V SREDNJI IN VZHODNI EVROPI
(Budimpešta, 6.—9. september 1988)

V Budimpešti sta 6.—9. septembra 1988 Etnografski inštitut madžarske akademije znanosti in Univerza Loranda Eötvösa organizirala simpozij o čarovništvu z naslovom »Witch beliefs and witch-hunting in central and eastern Europe«.

To je bil že drugi tak obširen simpozij o čarovništvu v Evropi. Prvi je bil leta 1975 v Stockholmu. Na simpoziju so sodelovali referenti iz štirinajstih držav: Madžarske, Avstrije, Jugoslavije, Italije, Švice, Francije, Zvezne republike Nemčije, Nizozemske, Danske, Švedske, Poljske, Sovjetske zveze (iz Ukrajine, Armenije in Gruzije), Brazilije in Združenih držav Amerike. Simpozij je potekal v treh jezikih: angleščini, nemščini in francoščini.

Tematsko je bil razdeljen na pet sekcij. Prva je nosila naslov »Socialna, pravna in kulturna zgodovina od 15. do 18. stoletja in čarovniški procesi po posameznih deželah«, druga »Značilne poteze in svojskosti čarovniških verovanj v različnih pokrajinah centralne in vzhodne Evrope«, tretja »Arhaična verovanja, obredi, ljudsko zdravilstvo, povezano s čarovniškimi verovanji«, četrta je bila posvečena demonologiji in čarovniškim shodom (sabatom), zadnja peta pa je nosila naslov »Prenehanje vere v čarovništvu kot posledica soočenja s pravno, medicinsko in filozofsko znanostjo«.

Ceprav so v zahodni Evropi čarovniški procesi zgodovinsko že dokaj dobro raziskani in jim je posvečena zelo obsežna zgodovinska literatura, se je pokazalo, da dokončne sodbe o vzrokih za izoblikovanje doktrine, ki je postala temelj za vodenje množičnih čarovniških procesov, še nimamo. Presenetljivo odmeven je bil referat mladega raziskovalca iz Švice **Andreasa Blauerta**, ki je pred kratkim doktoriral iz teme o zgodnjih čarovniških procesih v Švici. Nastopil je z nekaterimi novimi pogledi na začetke čarovniških procesov. Dosedanji pogledi so dediščina Josepha Hansensa in predstavljajo evropsko čarovništvo predvsem kot sad teološke spekulacije o predstavah in dejanjih ljudskega čarovništva kot poglaviten vzrok za začetke organiziranega preganjanja čarovništva, drugi vzrok pa iščejo v inkvizitorskih preganjanjih zapoznelih srednjeveških krivoverskih skupin, ki so bežale iz južne Francije v švicarske alpske dežele. Te so se jim zdele zaradi zaostalosti za izoblikovanje pojma čarovništva še posebej dovzetne. Takšno naziranje je referent odklonil, tako kot tudi že številni drugi raziskovalci čarovniških procesov v Nemčiji, predvsem Hartmut Lehmann in Wolfgang Behringer. Poudaril je stališče, da so bili čarovniški procesi v svojih začetkih veliko bolj moderni od zgoraj predstavljenih. Da niso bili le nekakšna temna srednjeveška dediščina novoveški družbi. Čarovniške procese, kot so se izoblikovali v petnajstem stoletju, je treba gledati kot sad 15. stoletja, kot konkreten dolgotrajni proces racionalizacije in modernizacije zgodnjenovoveške družbe, kar se je dogajalo na področju Švice, ki ga je avtor proučeval. Kot tri glavna izhodišča za izoblikovanje doktrine čarovniške blodnje, katere posledica so bili največkrat množični čarovniški procesi, je označil: leta gospodarskih kriz, v katerih je bilo število procesov izredno visoko, določene gospodarske in socialne transformacijske procese ter politično pravni »modernizacijski fenomen« in spremenjen odnos do različnih fenomenov sočasnega praznovanja in verovanja v čarovništvo, ki je postal odločilen za sistematizacijo pojma čarovništva. Prvo točko je utemeljil s tem, da je bilo število čarovniških procesov najvišje v letih gospodarskih kriz 1400, 1440, 1450, 1480, 1490, 1500, 1530 in 1550. Vendar to niso bile najprej krize podeželja, temveč krize mest. To krizo je širilo mestno prebivalstvo, ki se je umikalo iz mest na podeželje. Ob prevelikem številu prebivalstva so bili izpostavljeni bedi predvsem socialno šibkejši sloji. Vendar tudi ta krizni moment ni bil pri izoblikovanju čarovniških procesov najpomembnejši. Do njih je pripeljal skupek različnih momentov. Med te šteje avtor kot izredno pomembnega proces modernizacije. Prve čarovniške procese so namreč vodila mesta Luzern, Bern in Fribourg v 15. stoletju, v času politično pravnega osamosvajanja teh mest, ko so predstavljala majhne mestne državice. Novoizoblikovana vera v čarovništvo je naletela na hiter sprejem pri sodiščih teh mest, ki so se sicer otrsala starih fevdalnih vezi. Sestavni deli čarovniških obsodb niso bili novi. Nova je bila sinteza teh predstav v pojem čarovništva, čemur je botroval nov odnos do različnih fenomenov sodobnega praznovanja in verovanja v čarovništvo. Nosilci tega spremenjenega odnosa niso bili nikakršni konservativci in tradicionalisti, temveč tako kot na pravem področju »napredni« in reformatorično usmerjeni duhovi.

Moj prispevek je predstavil čarovniške procese na Slovenskem. Veliko pozornost so vzbudile freske iz cerkve v Crngrobu, ki predstavljajo tudi čarovnico, freska iz cer-

kve v Dvoru in slika iz Slovenskih Konjic. **Heide Dienst** z Dunaja je predstavila čarovniške procese v današnji Avstriji. **Gabor Klaniczay** (Budimpešta) je v referatu z naslovom »Čarovniški procesi na Madžarskem: socialna ali kulturna nasprotja?« predstavil obdobje od šestnajstega do osemnajstega stoletja na Madžarskem in poskušal ilustrirati originalnost madžarskih procesov tako, da je upošteval interpretativne možnosti in slabosti dveh skupin razlag o pojavu čarovniških procesov: ena skupina jih povezuje s socialnimi nasprotji, druga pa s kulturnimi. Na kratko je opisal kvantitativne in kronološke značilnosti čarovniških procesov na Madžarskem v letih 1565 in 1766 in podal nekaj primerjalnih opomb o zapoznelosti viška čarovniškega preplaha na Madžarskem. Nadaljeval je z analizo sociološko relevantnih primerov kot so bili procesi v Kolozsváru (Cluj-Napoca v Romuniji) v poznem petnajstem stoletju, čarovniške obtožbe v sedemnajstem stoletju v Transilvaniji, diabolični pastirski procesi v zahodnih območjih Madžarske v drugi polovici 17. stoletja, čarovniška panika v Szegedu leta 1728 in značilnosti čarovniških procesov v trgu Hódmezővásárhely v letih 1729—1759.

I. Kristof je predstavila preganjanje čarovnic v urbani sredini Debrecena v letih 1575—1737. Predstavila je tri dobe čarovniških procesov, ki se časovno povezujejo z različnimi katastrofami (vojne, epidemije, požari), ki so prizadevale mesto. Opozorila je na dve skupini obtoženih v letih 1667—1737. V eni skupini so bili obtoženi vpletenosti v tradicionalne aktivnosti vračev (cunning folk), v drugi pa so bile čarovništva obtožene ženske; ki so se pregrešile proti moralnemu redu (prešuštništvo). Preganjanje čarovnic v Debrecenu pojasnjuje s socialnim ozadjem konfliktov, ki so se pojavljali v vsakdanjem življenju meščanov.

Za Poljsko je **Stanislav Bylina** predstavil rezultate proučevanja različnih vrst virov o čarovniških procesih, predvsem sodnih poročil cerkvenih in posvetnih sodišč v času dveh stoletij pred divjanjem množičnih čarovniških procesov na Poljskem. V poljski sodni praksi 15. in 16. stoletja pri čarovniških procesih ni naletel na obtožbe sklepanja pakta s hudičem in shajanja na čarovniških sabbatih. Iz istih virov je razvidno, da je bila med prebivalstvom, globoko zakoreninjena magija vezana na agrikulturo, varjenje in prodajanje piva ter tradicionalno zaklinjanje proti nevarnostim, ki jih prinaša narava. Opazil je prepletenost starih poganskih verovanj s krščanskimi pojmi.

V drugi sekciji je **Mary R. O'Neil** z Univerze Washington predstavila čarovniško verovanje v Severni Italiji v poznem šestnajstem in zgodnjem sedemnajstem stoletju. Uporabljala je sodne akte rimske inkvizicije. Ugotovila je, da tukaj ni šlo za klasične čarovniške procese. Sodišče je obravnavalo le obtožbe škodovanja, zdravljenja ali izsiljevanja ljubezni s pomočjo čarovništva, ki so jih priče potrdile in ki so ustrezale sodni kategoriji »supersticija«. Kjer prič ni bilo, so sodišča denunciacije zavračala. Zapisniki nam dobro ponazarjajo sliko o takratnem verovanju glede škodovanja in zdravljenja v kmečkih okoljih severne Italije.

Ena Petrosjan iz Erevana je predstavila različne vrste čarovnic v armenski mitologiji: staro ženo, ki jaha pinjo, repato staro ženo, staro čarovnico, črno ženo in druge. V ljudski literaturi se pojavlja tudi ime »Baba jagurt«, kar pomeni kislo mleko starega očeta in spominja na »Babo jago« v ruskih ljudskih pripovedkah. Prvi dve omenjeni osebi imata rep, jahata pinjo, metlo čez morje, prihajata iz močvirja. V roki imata kačo, živita med ljudmi in jih mučita. Čarovnica je stara žena, ki ima zveze s hudičem, vendar živi med ljudmi. Boji se jesti iz sita, leta na preslici, v hišo prileti skozi okno in če ji hočemo to preprečiti, moramo na okno postaviti posodo z vodo. Čarovnica davi otroke, krađe maslo in sir in se lahko spremeni v metlo.

V tretji sekciji je **Harry A. Senn** iz Kalifornije predstavil romunska vaška ljudska verovanja, predvsem verovanja v volkodlake in v bitja s skupnim imenom »strigoi« (čarovnice, vidci, strahovi ali reanimirana smrt). Obiskal je približno 50 vasi, intervjuval 110 ljudi v treh območjih Moldavije. S pritegnitvijo arhivskega gradiva v Bukarešti in Cluju je prišel do zaključka, da so volkodlaki in strigoi povezani z religioznimi tabuji in splošno koncepcijo narave kot vmesna domena med ljudsko družbo in nadnaravnim svetom. Volkodlaki v moški obliki pogosto napadajo, vendar ne poškodujejo članov družine. Ženske kot volkodlaki bežijo v gozdove in postanejo do brotnice volkodlakov. Čarovnice, v glavnem ženske, jemljejo mleko sosedovim kravam, ponoči plešejo gole v gozdu. Pojav čarovnic in strigoi velikokrat sovpadata s cerkvenimi prazniki in je njihova prisotnost sprejeta kot del splošnega reda stvari.

Zurab Kiknadze iz Tbilisija je predstavila črno magijo kot nasprotje svetosti v gruzinskem ljudskem izročilu. V tradicionalnih skupnostih gorskih predelov Gruzije predstavlja zaklad (zlato, srebro, dragulji) neobhoden atribut svetnikove svetosti. Naklonjenost patrona (sv. Jurija, nadangela Gabriela) je shranjena v zakladu, ki je zato zaščiten ne samo fizično, ampak tudi z mističnimi skrivnostmi. Tako je na primer zaklad zaščiten pred tatovi s tako imenovanim svetim ognjem. **Walter Heissing** iz Bonna je predstavil šamanistične elemente v pripovedih o čarovništvu v alpski folklori, **Dénes Karasszon** iz Budimpešte pa čarovništvo pri živinozdravstvu.

V četrti sekciji je **Laszlo Makkai** iz Budimpešte predstavil ogrsko reformacijo in njen odnos do demonološke tematike. Osnovo verovanja v čarovništvo je tudi on, tako kot večina referentov iz Madžarske, pripisal šamanizmu, ki je bil na Madžarskem zelo razširjen. Med šamani, ki so od sebe odklanjali obtožbe, da bi bili čarovniki, je bilo v letih 1610—1640 največ žrtev. Sele po tem letu je začelo zmagovati stališče protestantskih teologov, ki so študirali na zahodu, da je potrebno razlikovanje med čarovništvom in šamanizmom. Rezultat je bil, da so se tudi na Madžarskem v večji meri uveljavili na zahodu »veljavni kriteriji« za čarovniške procese.

Stuart Clark iz Švedske je v svojem prispevku obdelal čarovništvo in ljudsko kulturo v protestantski demonologiji z nekaterimi srednjeevropskimi primeri v letih 1550—1650. Ugotavljal je, da je pri obravnavanju čarovništva demonologija najbolj zanemarjena in se ji posveča premalo pozornosti. Demonologijo raziskovalci prevečkrat omejujejo le na sabate in zanemarjajo dejstvo, da čarovniška verovanja niso živela v izolaciji, ampak v kontekstu znanosti, religije, politike in historiografije. V primeru religije nam primer protestantske demonologije omogoča zasledovanje vznika pastoralne in evangeličanske ideje o čarovništvu v posebnih socialnih in kulturnih pogojih — v reformaciji. Avtorji so običajno bili duhovniki, ki so pisali cerkvene rede, opravljali vizitacije in poučevali. Njihova demonologija je zrasla ob prizadevanju prinesiti nove pobožnosti med preprosto ljudstvo. Zrasla je iz interakcije cerkvene in ljudske kulture, kjer sta bili pomembni značilnosti vest in morala. Najpogosteje so obravnavali vprašanje sreče, nesreče in božje previdnosti. Čarovništvo je pomenilo tiste aspekte ljudskega verovanja in prakse, ki so jih reformatorji želeli izkoreniniti, kot so bila različna ljudska zdravljenja, izogibanja nevarnostim, prerokovanje in vedeževanje. Te teme je ilustriral s spisi pridigarjev Hermanna Samsona in Paulusa Einhorna, augsburškega, pridigarja Bernharda Albrechta in saksonskega pridigarja Johannesa Rudingerja.

Carlo Ginzburg iz Bologne je govoril o letih čarovnic, **Gustav Hennigsen** iz Københavna pa o čarovniških sabatih. Madžar **E. Szonyi** je v referatu z naslovom Čarovnica — čarovnik — sodniški in univerzitetni okviru v pozni renesančni Evropi, opisal in razčlenil primer Angleža Johna Deena, znanstvenika in maga, ki so ga obtožili, da je čarovnik. **Eva Pocs** iz Budimpešte je v svojem prispevku obravnavala ljudske splošne osnove pakta s hudičem in sabata v jugovzhodni Evropi. Primerjala je verovanja, ki imajo skupno zgodovinsko ozadje v Slavoniji, na Hrvaškem in Madžarskem, kjer so bili čarovniški procesi, in v pravoslavni Srbiji, Bolgariji, Romuniji, kjer procesov ni bilo. Njene študije so odkrile, da so že pred obdobjem preganjanj obstojali koncepti sabata in pakta s hudičem, ki so neodvisni od centralnoevropske diabolične doktrine. Demoni, ki so igrali pomembno vlogo pri ustvarjanju koncepcije sabata, so ljudske slike »družbe čarovnic«: skupine demonov, nekrščene duše, volkodlaki. S sabatom so povezani zmaji, vedomci in volkodlaki. Na koncept sabata je močno vplivala pravoslavna demonologija. Vizije pekla in scene peklenskih pojedin pripisuje tem vplivom. Celo med intenzivnimi fazami preganjanj čarovnic je ta ljudska demonologija samo srečala diabolične doktrine zahodnega izvora in ena na drugo niso vplivale.

Laura de Mello e Souza z univerze Sao Paulo je predstavila brazilsko kolonialno čarovništvo v razdobju 200 let. Zbrala je podatke o procesih in obsodbah iz dokumentov lisbonskega inkvizicijskega tribunala, pod katerega sodno oblast je spadala Brazilija kot portugalska kolonija. Tako kot Portugalska tudi Brazilija ne pozna sabata. Samih čarovniških procesov ni predstavila. Poudarila je, da ima verovanje v moč magije še danes pomembno vlogo v brazilskem vsakdanjku.

V zadnji sekciji je **Alfred Soman** iz Pariza predstavil proces dekriminalizacije čarovništva v moderni Evropi, **M. Gijstwit** iz Amsterdama čarovništvo in pojem tolerance, **J. Chr. Johansen** iz Københavna je govoril o pojmu greha v času prenehanja čarovniških procesov, **Tamás Grynaeus** iz Budimpešte pa je poročala o svojih socialno-psiholoških raziskavah madžarskih žensk, ki so bile obtožene čarovništva.

Na simpoziju sta se soočala dva odnosa do čarovništva. Pri enem se je zdelo poglavitno takšno pojmovanje čarovništva, kot ga posredujejo različna izročila in jih najpogosteje zaznamujemo z najrazličnejšimi vidiki praznoverja, ki se je prenašalo iz roda v rod, ki bi naj bilo tudi glavni vzrok za čarovniške procese. Drugi je izhajal iz dejstva čarovniških procesov samih in menil, da je zanje mogoče najti dovolj razlogov v sočasnih konkretnih družbenih razmerah in sli po »zavarovanju pred človeku sovražnimi silami«.